

**АЛАКӨЛ СУ БАССЕЙНІНІҢ ҚАЗІРГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА
СИПАТТАМА****Мұхаметжан Алтынай Нартайқызы***altinay2030@mail.ru*

Л.Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты

Ғылыми жетекші- З.Ж.Нурғалиева

Алакөл су бассейні еліміздегі өзінің табиғатының байлығымен ерекшеленеді. Табиғатың сан алуандығымен, әлемде сирек кездесетін жануарлар мен өсімдік түрлерімен ерекше орын алады.

Туристік-рекреациялық қызметтің белсенді дамып келе жатқан процесінде рекреациялық ландшафтардың маңызды табиғи ресурсы су қоймалары болып табылады.

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған тұжырымдамасында Шығыс Қазақстан аумағында рекреациялық қызметтің табиғи-бағдарланған және белсенді түрлеріне байланысты рекреациялық қызметтің негізгі түрлері айқындалған, сондай-ақ көлдерде жағажай демалысын одан әрі дамыту болжанып отыр. Жағажай демалысын дамыту үшін туристік қызығушылықтың негізгі орындарының бірі Алакөл көлі. Алакөл көлінің бассейні Шығыс Қазақстан облысының Ұржар ауданында және Алматы облысының аумағында орналасқан. Рекреациялық қызметтің әртүрлі түрлерін дамыту үшін тартымды аудандардың бірі болып табылады. Қазіргі кезеңде Алакөл көлі бассейнінің рекреациялық ресурстары негізінен емдеу-сауықтыру мақсаттарында пайдаланылады. Ақши, Көктұма, Қабанбай, Көктал ауылдарының маңындағы көлдің жағасында орналасқан аумақтық рекреациялық жүйелер пайдалану процесінде ең көп антропогендік әсерге ұшырайды.

Алакөл алабы Қазақстанның оңтүстік-шығысында, Шығыс Қазақстан облысының оңтүстігін, Алматы облысының солтүстік-шығысын алып жатыр. Алаптың жан-жағын тау жоталары- солтүстігінде – Тарбағатай, шығысында –Барлық және Майлы жоталары, оңтүстігінде Жетісу Алатауы қоршап тұр.

Ұржар ауданы Алакөл көлінің бассейнінің аумағы 23,4 мың км², әкімшілік орталығы Ұржар ауылы болып табылады. Алакөл ауданы Алматы облысының солтүстік-шығысында орналасқан және 23,7 мың км² аумақты алып жатыр, әкімшілік орталығы-Үшарал қаласы. Қарастырылатын аудандардың халқы негізінен ауылдарда тұрады. 2014 жылғы жағдай бойынша Ұржар (79774 адам) және Алакөл (72230 адам) аудандарының халқы 152004 мың адамды құрады. Халықтың негізгі бөлігі Ұржар ауылында және Үшарал қаласында әкімшілік орталықтарда шоғырланған. Халықтың тығыздығы-адам қоғамының табиғи ортаға әсер етуінің маңызды факторы [1,2].

Туризм шаруашылық саласы ретінде өңірлерде әлеуметтік инфрақұрылымның кешенді дамуына ықпал етеді. Осы негізде аумақтардың әлеуметтік даму деңгейі айтарлықтай артады, жұмыспен қамту проблемасы шешілуде, жергілікті халықтың тұрмысының және демалуының неғұрлым прогрессивті нысандары туады. Шағын қалалардың, аз қоныстанған аумақтардың экономикалық және әлеуметтік мәртебесі артады.

Қазіргі таңда осы ерекше табиғат ортасына антропогендік жүктеменің түсуіне байланысты ортаның экологиялық жағдайы өзгеруде.

Алакөл су бассейні қазіргі кезде туризм дамыған аймақ болғандықтан, көлге әсіресе жаз айларында демалуға келген туристерден көл зардап шегуде. Қаншама ғасырлар бойы табиғат айнасындай сақталып келген Алакөл көлінің де ластанып, табиғаттың сарқылу қаупі төніп тұр. Су бассейндері ландшафттың тартымдылығы мен көркемдігін арттырады және рекреациялық құрылымды едәуір әртараптандырады. Алакөл көлінің жағалауы мен акваториясы рекреациялық қызметтің әртүрлі түрлері үшін қолданылады. Негізінен олар

шомылу, жағажайлық демалыс, қайықта, катамаранда, скутерлерде, катерлерде сырғанау және т. б. Шағын көлемді моторлы флотты қайықты қарқынды пайдалану кезінде көлді мұнай өнімдерімен ластайды. Сондай-ақ, көлдің жағалық аймағы бойында автокөлік жиналған жерлерде ұйымдастырылмаған рекреация учаскелерінде ластаушы заттарды суға төгуі мүмкін. Су айдынына жекелеген ластаушы заттардың "түсуі" және олардың жиынтық саны осы элементтер бойынша бекітілген рұқсат етілген шекті шоғырланудан немесе санитарлық-гигиеналық нормативтен асып кетпеуі тиіс. Рекреациядан түскен заттар ғана емес, сондай-ақ су айдынындағы осы элементтердің қазіргі шоғырлануы да есепке алынады. Жүктемелерді нормалау есептік жолмен де, эксперименталды жолмен жүргізіледі [3].

Рекреация мен туризмді дамыту негізгі айқын жалпы әлемдік үрдістердің бірі. Аумақты рекреациялық мақсаттарда пайдалану үшін адамзат қызметіне табиғи ресурстарды тарту талап етіледі, үдерісте олардың құрамдас элементтері арасындағы күрделі кеңістік қатынастарының жиынтығымен сипатталатын аумақтық рекреациялық жүйелер қалыптасады және дамиды.

Елді мекендердің табиғи ортаға әсері шаруашылықтың түрлі салалары шоғырлануының өсуі есебінен күшейеді. Қалалар мен елді мекендер табиғатқа неғұрлым күшті әсер етеді. Ірі елді мекендерде ландшафтарға антропогендік әсер етудің ең жоғары дәрежесі байқалады, олардың құрылымын түбегейлі немесе өте күшті өзгертумен, ландшафтардың өзгеруі мен өзгеруінің бағытталу дәрежесі елді мекендердің шамасына және оларда өнеркәсіп салаларының шоғырлануына байланысты. Алакөл көлі бассейнінің аумағында орналасқан елді мекендер аудандық бағыныстағы қалалар мен ауылдар қатарына жатады және негізінен халық ауыл шаруашылығымен айналысады. Сондықтан Алакөл көлінің бассейні елді мекендерінің табиғи-шаруашылық жүйелерін қатты өзгермеген санатқа жатқызуға болады. Өнеркәсіптік дамуы бар республикалық немесе облыстық маңызы бар ірі қалалардың ландшафтары қайта құрылған санатқа жатады.

Негізгі өнеркәсіптік кәсіпорындар Алакөл көлінің бассейнінің аумағында Үржар, Үшарал аудан орталықтарында және Достық станциясында орналасқан. Алакөл өңірінде өнім өндіруге: электрмен жабдықтау, газ, бу беру жатады. Тамақ өнімдерін өндіру ет, шұжық өнімдерін, өсімдік майын, сүт өнімдерін, нан-тоқаш және ұн өнімдерін өңдеумен, консервілеумен және өндірумен байланысты.

Тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары, ұн тарту, ет өңдеу, қант, консерві, балық және т.б. геожүйелердің табиғи компоненттеріне әсер етеді. Азық-түлік өнеркәсібі өндірісі жиі өзендер бассейндерінің құрамында әртүрлі органикалық қоспалар бар сарқынды сулармен ластануына әкеледі. Алакөл-Сасықкөл көлдер жүйесінің бассейні Ауыл шаруашылығын, оның ішінде суармалы егіншілікті дамыту үшін жер алқаптарына бай. Алакөл өңірінде мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы жақсы дамыған. Дәнді дақылдардан картоп, соя, күнбағыс өсіріледі [4].

Жерді жырту нәтижесінде табиғи өсімдіктер жойылады. Суармалы егіншілік әсерінен жер асты суларының режимі мен химизмінде өзгерістер байқалады. Өнімді арттыру мақсатында топыраққа тыңайтқыш, пестицидтер және т. б. заттар қолданылады. Химиялық мелиорация ландшафттардағы биофильді элементтер тепе-теңдігін және айналымдарын айтарлықтай өзгертетін өте күшті әсер түрі болып табылады. Өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының және экономиканың басқа да салаларының қазіргі заманғы дамуында халықтың қызметімен байланысты көптеген түрлі заттар пайдаланылады. Көптеген химиялық заттар су объектілеріне түседі. Мысалы, өнеркәсіптік сарқынды сулардың ұлары, су ағындары мен су қоймаларына түсіп, балық қорларын молайтуға қатты зиян тигізеді, уылдырық шашатын жерлер мен жайылымдарды жояды, көші-қон қабілетін шектейді, организмдердің резистенттілігін төмендетеді, аурулар туғызады. Бұл ретте ластаушы заттар судың физикалық, физикалық-химиялық және химиялық қасиеттерін, тіпті су объектілеріндегі биологиялық тепе-теңдік пен өзін-өзі тазарту процестерінің бұзылуына дейін өзгертеді. Көлдер жүйесіне адами шаруашылық іс-әрекеттің әсері

көбінесе белгілі бір уақыт аралығында көл суының химиялық құрамының өзгеруімен сипатталады. Сонымен, 60-жылдардың аяғынан бастап 70-80-ші жылдары азот тыңайтқыштары мен пестицидтерді интенсивті пайдалану нәтижесінде су ортасында ауыр металл қосылыстары мен пестицидтердің мөлшері зообентостар мен балықтардың құрамында артты.

Рекреациялық мақсаттарда пайдаланылатын көл акваториясында шағын көлемді моторлы флоттың су қоймасының санитарлық жағдайына әсері туралы мәселе ерекше назар аударуды талап етеді. Аспалы қайық моторларын пайдалану кезінде қоршаған ортаға жыл бойы жұмсалатын отынның орташа есеппен 10-20% түседі. Мотордан бір сағат ішінде суға орташа 142 мл жанар-жағар май бөлінеді. Сондықтан, рекреациялық мақсатта пайдаланылатын Алакөл көлінің аквальды кешендерінде отын мен мұнай өнімдерінің жану өнімдерінің шоғырлануын зерттеу өзекті болып табылады [5].

Соңғы он жылда Қабанбай, Ақши, Көктум және Көктал ауылдарының аумағында жағажайда шомылу демалысының қарқынды дамуына байланысты көл жағасындағы ландшафттардағы рекреациялық жүктемелер көбейді. Аумақты рекреациялық мақсаттарда пайдалану адамзат қызметіне табиғи ресурстарды тартуды талап етеді. Рекреациялық қызмет табиғи ортаның өзгеруіне әкеледі. Рекреацияның теріс әсеріне өзендердегі, көлдердегі су сапасының өзгеруі, жағалаудағы өсімдік жамылғысының жойылуы жатады. Жүріп жатқан экономикалық қызмет белгілі бір дәрежеде Алакөл бассейнінің қоршаған ортасының, флорасы мен фаунасының экологиялық жағдайына теріс әсер етеді. Бұл әсерді екі үлкен топқа бөлуге болады: біріншісі – ландшафт пен табиғи үдерістерді өзгертетін антропогендік әсер ету (балық аулау, пайдалы қазбаларды ашық әдіспен игеру, жерді жырту және т.б.); екіншісі – биоценозға теріс әсер ететін табиғи айналымға қосылатын химиялық элементтер мен қосылыстардың табиғатқа жат әсері [6].

Қазіргі таңда Алакөл көлі Қазақстандағы дамып келе жатқан туристік аймақ болғандықтан Алакөл көлінің жағалау аймағында республикалық және жергілікті маңызы бар автожолдармен байланысты демалыс үйлері, санаторийлер және балалар лагерлері орналасқан. Жалпы, Алакөл өңіріндегі туризмді дамыту рекреациялық міндеттерден басқа да мәселелерді шешеді. Көлдің туристік жағынан дамуы елімізге экономикалық жағынан үлесін қосқанымен, экологиялық жағынан өз зияндарын тигізіп жатыр. Бірақ негізгі зардапты ауылшаруашылығы тигізіп отыр. Антропогендік қызметтің әсерінен орта сапасының төмендеуі салдарынан Алакөл көлі бассейнінің аумағын тұрақты дамыту проблемалары өңірлік маңызды сипатқа ие болады. Су бассейнінің гидрологиясын, гидрологиялық режимін, гидробиологиясын зерттеу және экологиялық жақсарту жолдарын қарастырудың маңызы зор. Алакөл көлінің химиялық құрамын зерттеу көлді қарқынды рекреациялық пайдалануға байланысты өзекті мәселе болып табылады. Осылайша, Алакөл су бассейнінің экологиялық жағдайы мен жақсарту жолдарын қарастырудың қазіргі таңда алар орны ерекше.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сайт Акима Алакольского района Алматинской области // <http://alakol.zhetysu.gov.kz/>.
2. Сайт Акима Урджарского района Восточно-Казахстанской области // <http://www.urzhar.vko.gov.kz>.
3. Чинова В.П. Рекреационные ландшафты: устойчивость, нормирование, управление. – Смоленск: Ойкумена, 2011. – 176 с.
4. Чигаркин А.В. Основные проблемы ландшафтоведения и охраны природы Казахстана. – Алма-Ата: КазГУ, 1974. – 133 с.
5. Мукаев Ж.Т. Геоэкологическая оценка территориально- рекреационных систем бассейна озера Алаколь – Астана, 2015 – 117 с.
6. Исакова К.А., Жакупова А.А., Ақтымбаева А.С., Абдреева Ш.Т., Айжолова Г.Р. Современное состояние рекреационного потенциала Алакольского бассейна // Вестник КазНУ. Серия экологическая. – 2013. – №2/1. – С. 60-64.